

Љубо Анђелић није у праву кад готово априори одбацује критику грешака руководства тринаестојулског устанка, а ради се о критици не из ове перспективе, већ из оне, тадашње. Тој критици се не може ни данас, послје пуне двије деценије, готово ништа ни одузети ни додати. Она, наравно, не умањује ни за јоту огроман, историјски значај тринаестојулског устанка.

Друг Анђелић се на неколико мјеста у своме чланку позвао на моју књигу „Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији“. Али, он је из те књиге узео још података, за које није навео поријекло.

НЕКЕ НАПОМЕНЕ УЗ ПРИКАЗ КЊИГЕ „ЦРНА ГОРА У НОР И СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ“

Друг Гојко Вукмановић је у „Историјским записима“, бр. 1 за 1961. годину, објавио приказ моје књиге „Црна Гора у народно-ослободилачком рату и социјалистичкој револуцији“.

Чини ми се да је неопходно да се осврнем на извјесне његове констатације, а искључиво ради што правилнијег сагледавања неких догађаја у Црној Гори у првој години рата.

Вукмановић вели да ја поричем постојање елемената стижиности и спонтаности у тринаестојулском устанку. Он, сем осталог, каже: „Аутор одбацује постојање елемената спонтаности у јулском устанку (стр. 266). . .“ (Подвукао Б. Ј.)

У поглављу „Историјско мјесто тринаестојулског устанка“ дао сам оцјену 13-ог јула. Пошто сам говорио о специфичностима тринаестојулског устанка и његовом укупном билансу, посебно сам га анализирао на тему: „Организованост устанка“. У томе поглављу најприје подвлачим потпуно организован карактер припрема за устанак. Ако су припреме организоване, онда и устанак мора имати сличан карактер. Затим говорим о организованом карактеру првих акција. Кажем, даље, да су напади на градове извршени углавном организовано, истичући да је због брзе употребе тек формираних устаничких јединица било сасвим неизбјежних и појмљивих пропуста. Потом напомињем да је у устаничким јединицама владала релативно добра дисциплина јер је њихово људство највећим дијелом било политички припремљено за устанак. Помињем организацију власти на ослобођеној територији и начин исхране јединица. Затим пишем о реду на ослобођеној територији, не заборављајући мање шовинистичке испаде разних реакционарних елемената. Изнио сам и приближно процентуално учешће народа у устанку.

На стр. 266 моје књиге, затим пише: „Они крајеви (племена) у којима није било масовног устанка били су по борбености и доприносу у прошлим црногорским ратовима били равни онима гдје је устанак био врло масован. Сјећање на традиционалне везе са словенском Русијом живјело је у свим крајевима, једнако у

онима који нијесу учествовали масовно у устанку и у онима који су се листом дигли на оружје. Масовност устанка, очевидно, зависила је прије свега од снаге и утицаја КПЈ. Ово је, чини се, убједљив аргумент који оповргава „теорију“, засновану на неодрживим аналогијама и шаблонима, о спонтаном карактеру тринаестојулског устанка. Традиционалне везе с Русијом и борбене традиције Црногораца дошле су до изражаја, углавном, уколико су биле спојене са утицајем и радом КПЈ до устанка.“ (Подвукао Б. Ј.)

„Девето. Устанак у Црној Гори није букнуо, како је речено, као реакција на неке рђаве поступке окупатора или за одбрану голмих живота. Он није био револт „раје“ против бруталности окупатора. Зато је одмах и настала јасна диференцијација: масовна учествују села и општине у којима комунисти имају утицаја, а много слабије или не учествују села и општине у којима нема комуниста, односно су под упливом реакције. И ово је аргумент против „теорије“ о спонтаности устанка.“ (Подвукао Б. Ј.)

Затим износим још неке, аргументе за доказивање тезе о организованости устанка.

Из предњег је потпуно евидентно да се ја у својој књизи обрачунавам са носиоцима „теорије“ о спонтаности и стихијности тринаестојулског устанка. Ја нигдје не одбацујем постојање елемената стихијности и спонтаности у устанку. Тога је, ту и тамо, свакако било. Ја само одбацујем „теорију“ о спонтаности, као општој карактеристици устанка.

Елементи спонтаности и стихијности у тринаестојулском устанку су, иначе потпуно спорадичног карактера.

Вукмановић исувише прецјењује улогу традиције код Црногораца и сјећања на прошле ратове, у тринаестојулском устанку. Зар су, на примјер, Катуњани били лошији у ранијим ратовима од Цеклињана и Љуботињана, или Ровчани од Морачана? Ни у ком случају! Па ипак, у устанку учествују готово сви Морачани, а од Ровчана (из Роваца) само комунисти. Цеклињани и Љуботињани учествују готово сви, а од Катуњана једна трећина или мање. Оваквих примјера има још. Тамо гдје је утицај Партије био јак или свеобухватан, народ, дакле, под утицајем комуниста, учествује листом или масовно. Обратно, гдје нема утицаја Партије, ту народ мирује и нико не сматра да ће због тога бити „презрен“ или „извргнут порузи“, како то тумачи Вукмановић. (Таквих група и појединаца је, наравно, било, али само тамо гдје су комунисти водили главну ријеч.)

У устанку је учествовало око 32.000 људи. Међу њима је било преко 2.000 чланова КПЈ (у првим данима устанка у редове Партије ступили су нови људи) и око 4.000 чланова Скоја. Шест хиљада комуниста (и то каквих) на 32.000! Зар ту може бити спонтаности и стихије? Спорадично, да! Генерално, не!

Вукмановић је, дакле, погрешно протумачио моју критику „теорије“ о тобожњој спонтаности и стихијности тринаестојул-

ског устанка. Њему смета што на другом мјесту, кад говорим о територијалној партизанској војсци, кажем да су те јединице биле под „перманентним упливом сељачке стихије“. Он мисли да сам ја тиме запао у контрадикцију. Чини ми се да друг Вукмановић не узима у обзир различитост услова у разним периодима прве године револуције у Црној Гори.

Каква је била политичка ситуација у Црној Гори у јулу 1941. године? Готово сви комунисти и, под њиховим утицајем, велика већина народа вјерују да је са Хитлером готово за неколико мјесеци, ако не за неколико недјеља! Комунисти су годинама популарисали СССР и моћ Црвене армије. Црногорски комунисти су вјеровали да ће Хитлеров напад на СССР значити почетак ако не свјетске, а оно сигурно европске социјалистичке револуције. Вјера у блискост пobjеде створила је силно борбено расположење у цијелој Црној Гори.

Доцније, на рат се почело гледати реалније. Па је сељачка стихија, која је у вријеме јулске устаничке плиме била „зауздана“, дошла до изражаја. Дакле, у промијењеним условима. У томе мислим нема ничега чудноватог.

На стр. 268 и 269 моје књиге говори се о сједницама ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Црну Гору. Тамо истичем да су прве акције против окупатора биле замишљене веома уско: у њима, чак, учествује мање људи него што их је било у предустаничким ударним групама. У мојој књизи пише и ово „Ситне герилске акције, које изводе мале конспиративне групе (герилски одреди) биле су испод могућности партиске организације у Црној Гори. . . Било је много општина које су дале по пет до осам па и више герилских одреда, наоружаних лаким наоружањем. Боље би било да те снаге нијесу биле издијелене на толики број малих, илегалних, самосталних војничких група. Иако делегат ЦК КПЈ и Покрајински комитет нијесу узели курс на општи устанак (на сједници ПК 10-ог јула — Б. Ј.), није требало формирати мале герилске одреде, већ чете, које би биле способне да изводе крупније акције.“ (Подвукао Б. Ј.)

Вукмановић коментарише моју горњу мисао реченицом: „Куд ће крупнијих акција у Црној Гори од оних у јулу мјесецу?“

Герилске чете би од почетка изводиле „крупније“, у оним условима, акције. Потпуно је сигурно да би оне биле ефикасније од малих одреда и много лакше би апсорбовале устаничке масе.

Вукмановић ми, затим, супротставља дио из писма другова Тита и Кардеља, од новембра 1941. године, које сам и ја цитирао, у коме се говори о крупним и ситним акцијама. У ствари, другови Тито и Кардељ критикују тадашњу оријентацију црногорског руководства на „други“ општи устанак. Ситне акције, о којима говоре другови Тито и Кардељ, односе се на акције партизанских одреда (такве формације из новембра имају батаљоне и чете).

Завршавајући цитат из писма другова Тита и Кардеља написао сам: „Овим су Тито и Кардељ дали не само критику погрешних гледишта Покрајинског комитета и делегата ЦК КПЈ Милована Ђиласа—Вељка, већ и тачну теоријску поставку о путу и начину вођења партизанског рата у Југославији. Касније развитак догађаја у Црној Гори и цијелој Југославији потпуно је потврдио ову поставку.“

Сматрам да ово није „погрешно“ интерпретирање писма и извођење „неисправних закључака“!

Друг Вукмановић тврди да ја, тобоже, „запостављам“ размимоилажење између четника и сепаратиста у Црној Гори, не „придајући... важност“ томе питању. Вукмановић цитира одговарајуће дијелове моје књиге, која га, иначе демантују. Ја пишем да су „бијела“ и „зелена реакција прешле преко некадашњег међусобног непријатељства и ујединиле се под окупаторском командом, у борби против НОП-а. Истичем да се стално водила борба између четника и сепаратиста за утицај код Италијана, који су објединили обје контрареволуционарне групе. Подвлачим да трвења између двију квислиншких група нијесу престајале. Вукмановић вели ово: „Реакција се ујединила јер је имала пред собом заједничког непријатеља — народноослободилачки покрет, али супротност међу њима постојале су и даље и нијесу се могле посве избрисати (оне су дошле у други план), јер су се и њихови интереси у крајњој линији сукобљавали“. У ствари, Вукмановић је поновио упрово оно што сам и ја написао у својој књизи! Што су се неки другоетапни интереси четника и сепаратиста сукобљавали потпуно је без значаја. Битно је да су они били блиски савезници у току читавог народноослободилачког рата.

У рату смо имали још доста феномена (или „феномена“): четници су Хитлерови квислинзи а рачунају са побједом савезника, усташе и четници су савезници а истовремено планирају да једни друге униште „у другој етапи“. Заиста је потпуно споредно што је Дража Михаиловић више волио Черчила него Хитлера, као што је небитно што се четници и црногорски сепаратисти нијесу вољели али су зато уско сарађивали у борби против НОВ и ПОЈ.

Друг Вукмановић каже да „кроз читав рад“ подвлачим да је народ у Црној Гори био претежно спреман да прихвати борбу, па наводи проценте; 65, 90—95 и 100. Затим цитира моју констатацију о снази буржоаске реакције у Црној Гори.

Ја сам навео да је у тринаестојулском устанку учествовало око 65% војних обвезника у Црној Гори, а у неким срезовима до 95%, а у Грахову, Пиперима, Црмници и ријечној нахији готово 100%. Ови проценти се не појављују нигдје више, а најмање „кроз читав рад“. Зашто Вукмановић мисли да су у противрјечности моје констатације о изванредно утицајном НОП-у и о веома снажној великосрпској реакцији? Уосталом, зар Југославија није имала у другом свјетском рату, на примјер, најјачи антихитлеровски револуционарни покрет у окупираној Европи, а истовремено

и два међу најјачим квислиншким и контрареволуционарним покретима — усташтво и четништво? Свуда тамо гдје је револуционарни комунистички покрет одсудно угрожавао власт буржоазије појављивао се фашизам између два рата: Мађарска, Њемачка, Шпанија).

Вукмановић је једну моју констатацију о посљедицама неблагоприятног формирања мобилних јединица, која је изнијета у поглављу у коме се говори о недостацима територијалних јединица, схватио као мој коначан закључак о узроцима партизанског повлачења из Црне Горе. Он вели да сам ја „занемарио“ остале узроке: глад, којој „нијесам“ придао „довољно важности“, јаку непријатељску офанзиву, исцрпеност партизана, оскудицу у оружју и муницији.

Ја сам у закључном дијелу књиге (стр. 812 и 813) навео ове узроке партизанског напуштања Црне Горе: неблагоприятно формирање мобилних јединица, закасњелу интервенцију у беранском и андријевичком срезу погрешну тактику, секташке грешке, глад, појачан интерес великосрпске буржоаске реакције за Црну Гору, велику премоћ непријатеља, терор окупатора и квислинга, помоћ Енглеске и Америке четницима, успјехе Хитлера на Источном фронту.

О глади и исцрпености партизана говори се на више мјеста у мојој књизи. О талијанско-квислиншкој офанзиви говорим у цијелој једној глави. О опреми и снабдијевању партизана изнио сам доста података у књизи.

Вукмановић једном реченицом закључује да се, послјије „свестраног“ сагледавања стања у Црној Гори у 1942. години, тешко може прихватити моје гледиште да су се партизанске снаге у Црној Гори могле одржати да су благоприятно формирану мобилну батаљони. Али, једно толико крупно питање не може се, ипак, адекватирати једном једином реченицом!

Прво. Четнички покрет у Црној Гори није имао неке дубље, идеолошке коријене у народним масама. Он се ширио као што се распростире епидемија неке болести. Ако се не предузму благовремено ефикасне превентивне мјере и само лијечење, болест може брзо узети маха. А онда јој се много теже стаје на пут. Мобилни батаљони су могли у зачетку уништавати четничка гнијезда, као она у беранском и андријевичком срезу. Кад то није урађено, зараза се почела ширити. Иницијатива је прешла на страну контрареволуције. Тамо гдје се у зачетку енергично ударило од четника, није било готово ни помена све до нашег напуштања Црне Горе (никшићки и шавнички срез).

Друго. Кад су четници узели маха, онда су дошле посљедице њихове иницијативе. У дефанзивним борбама се троши муниција, а не осваја се нова од непријатеља. У таквим борбама не може се отимати оружје од непријатеља. Такве борбе исцрпљују борце далеко више него офанзивне операције. У таквим борбама се људство лакше деморалише. У таквим борбама су и губици већи.

Исхрана партизанских јединица била је увијек слабија кад водиле дефанзивне борбе него кад су биле у офанзиви.

Треће. Четници у Црној Гори не би никада постали онај војнички фактор да су их у зачетку дочекале мобилне, хомоте партизанске јединице. Четници су у Србији, у 1941. години, има много јачу идеолошку базу него црногорски четници, али су мобилне партизанске јединице млатиле на сваком кораку. К се то није догодило у Црној Гори, у зиму 1942. године, четници су придобили велику масу колебљиваца. Временом су их увук у злочине у толикој мјери да ови више нијесу могли натраг. Та је црногорско четништво постало много шире него што би ина било да Партија у Црној Гори није направила грешке, о који говорим у својој књизи. С друге стране, због тих грешака црногорске партизанске снаге биле су кроз готово читав рат, од прве до 1942. године, знатно уже него што би иначе биле да није постојале те грешке.

Четврто. Црногорски четници, који су дошли на Неретву код Калиновика, у четвртој непријатељској офанзиви, били бројнији, боље наоружани и идеолошки спремнији за борбу него што је то био случај у прољеће 1942. године. Одлучујуће поразанијели су им баш црногорски партизани (Главатичево, Калиник, Дрина), 1. и 2. црногорски батаљон Прве пролетерске бригаде и Четврта и Пета црногорска пролетерска бригада.

Гојко Вукмановић сматра да је „озбиљан недостатак“ м књиге „у цјелини“ што јој недостаје „једна дубља, свестран анализе, уопштавање и научна интерпретација догађаја“.

Зар Вукмановић сматра једностраним или несвистраним м анализе и уопштавања, на примјер: о Мајском савјетовању КП о политичкој ситуацији у Црној Гори уочи 13. јула, о тринаест јулском устанку (гдје су анализирани готово сви могући аспекти устанка), о народној партизанској војсци, о пљеваљској операцији, о ослобођеној територији у Црној Гори на почетку 1942. године, о квислиншкој контрареволуционарној организацији Драг Михаиловића, о узроцима партизанског пораза у беранском андријевичком срезу, о територијалној партизанској војсци, фронталним борбама, о трећој офанзиви, о улози Партије, о политичким грешкама КПЈ у Црној Гори, закључак у књизи итд.

Што се тиче датума сједнице ПК на којој је доније одлука о устанку, не може се, ни у ком случају, прихвати Вукмановићево гледиште да „досадашњи подаци“ „у потпунос оповргавају мишљење“ да је сједница ПК била 10. јула, и да ч све чињенице, сем једне, иду „у прилог мишљењу да се може сигурношћу прихватити да је поменути састанак ПК био 8. јула“. Али, баш та „једна чињеница“ (аутентичан докуменат) ве више него све остале „чињенице“ (у ствари, сјећања послје година).